УДК821.152.1

Світлана Байдацька
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ В ТВОРЧОСТІ ЮЗЕФА ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО

Стаття присвячена жанрово-стильовим особливостям літературної казки в творчості Крашевського. Зокрема, авторка розглядає найпопулярніші художні твори для дітей серед яких «Цвіт папороті», «Божі дари» та інші. У праці розглянуто проблематику, філософський вимір і структурно-композиційну своєрідність літературної творчості для дітей авторства видатного польського класика.

Ключові слова: *казка, жанр, фантастика, дидактизм.*

Switłana Bajdacka. Gatunkowo-stylowa specyfika bajki literackiej w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego.

Niniejszy artykuł poświęcony jest gatunkowi bajki w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego. Autorka bada najpopularniejsze utwory dla dzieci m.in. „Kwiat paproci», «Boże dary» i in. W pracy także przeanalizowano problematykę, odmiany gatunkowe, podłoże filozoficzne bajek J.I. Kraszewskiego.

Słowa kluczowe: *bajka, gatunek, fantastyka, dydaktyzm.*

Baydatska Svetlana. Genre and stylistic features of literary tales among the artistic works of Jozef Ignacy Kraszewski.

The article deals with the genre peculiarities of the literary fairy-tale in the creative work of Juzef Krashevsky. In particular, the author considers the most popular artistic works for children such as "The Fern Flower", "The God`s gifts" and etc. This article also investigates the problematics, philosophical dimension as well as genre peculiarities of the creative work for children of the well-known polish classic author.

Keywords: *fairy tale genre, fantasy, didacticism.*

Існують галузі художньої творчості, які протягом тривалого періоду залишалися відкинутими на маргінеси літературознавчих студій. Такою цариною письменства є література для дітей. Зважаючи на високу художню і гносеологічну цінність, твори для дітей безперечно вимагають новаторського підходу в сфері інтерпретації тексту

відповідно до потреб і запитів часу. На превеликий жаль, польська література для дітей в Україні є недостатньо поширеною і малодослідженою галуззю літературознавства, однак, останнім часом українські вчені все частіше звертаються до цієї проблематики*, пропонуючи нові методи аналізу художніх текстів, що дозволяє суттєво збільшити інтерес науковців до такої галузі, як література для дітей.

Об'єктом нашого дослідження стали твори для дітей авторства Юзефа Ігнація Крашевського, у житті і літературній діяльності якого польсько-українські культурні взаємозв'язки посідають почесне місце. Твори для дітей польського класика променіють добром, передають досвід попередніх поколінь, несуть культурний і духовний коди нації.

Казки та оповідання для дітей авторства славетного польського класика відомі дитячій читацькій аудиторії далеко поза межами батьківщини автора, зокрема і в Україні. У Польщі його казки належать до золотого фонду літератури для дітей. Жанр літературної казки, до якої польський письменник звернувся на схилі свого творчого і життєвого шляху, є, так би мовити, пробою пера і творчим експериментом, що виявляється у поєднанні різних жанрових принципів і елементів, які значною мірою збагатили польське казкарство. Усі казки Крашевського глибоко проблемні, у них проявляються світоглядні позиції автора і чітко відстежуються морально-етичний, релігійний, соціальний і філософські пласти.

Казки Крашевського мають подвійне призначення, адже адресовані вони не лише дітям, а й дорослим, що виявляється як на фабульному рівні, так і на філософському. Дітей захоплює динаміка розвитку сюжету, впровадження фантастики і вимислу. Дорослий читач зауважить філософський зміст у численних алегоріях, образності і символіці, за допомогою яких розкриваються актуальні моральні і соціальні проблеми сьогодення. Письменник, переважна більшість творчого доробку якого написана в реалістичній манері, вдається до вимислу і фантастичних елементів. Варто згадати, що казкові мотиви і раніше зустрічалися у творах письменника, зокрема у його «Мандрівках: фантастичних і історичних» (1838), романі «Чарівний ліхтар» (1843–1844) і «Прадавній легенді» (1875).

Виразний дидактизм у творчості Крашевського простежується не лише як властивість класичної літератури для дітей, але й висту-

* ЛітературнаказкаПольщі [Текст] : навч.-метод. посіб. / Соломія Ушневич, Ольга Деркачова. - Брустурів : Дискурсус, 2014. - 325 с.

пає однією з домінантних рис творчого стилю автора. Крашевський був визначним моралістом польської культури. Його публіцистичний цикл «Моральні хвороби XIX століття» (1837-1841) викриває патологічні, аморальні суспільні і культурні вади такі як заперечення релігійних догматів, інтелектуальний примітивізм, духовний занепад. Автор залюбки інформує, повчає, наставляє, моралізує, проте його поради і настанови завуальовані, доброзичливі і ненав'язливі.

Перша в творчості Крашевського збірка казок для дітей вийшла друком у 1882 році під назвою «Казочки». До збірки увійшли такі твори як «Божі дари», «Горбата», «Дурник Мацюсь», «Роззява», «Цвіт папороті» , «З хлопа король». Крашевський впровадив новаторські елементи в стилістиці, нарації і способах образотворення польської літературної казки. Вперше в польській літературі залучив химерні, фантастичні образні засоби, синтезувавши їх із польською фольклорною традицією. Сам Крашевський скромно замовчував факт звернення до жанру казки і публікацію збірки адресованої дітям, адже ні в своїх критичних працях, ані в епістолярній спадщині окремо не згадує про власний доробок в царині літератури для дітей.

Щоб збагнути новаторський характер творчості Крашевського, варто розглянути її з огляду на літературно-мистецьку ситуацію в польській культурі XIX століття. Фантастичні мотиви в літературних творах для дітей трактувалися як шкідливі для дитячого сприйняття через викривлення і деформацію уявлень про світ і навколишню дійсність. Лише в 90-х роках XIX століття фантастичний елемент почали впроваджувати в твори для дітей. Юзеф Ігнацій Крашевський вийшов поза схеми властиві літературі для дітей XIX століття. Це стосується як наративної структури, так і змісту в цілому. Збірка «Казочки» Крашевського подібно до пізньої новелістики позитивістів кореспондує з поетикою творчості представників Молодої Польщі у царині літератури для дітей (творчість Корнеля Макушинського, ВлодзімєжаПєжинського). Казки Крашевського стали так би мовити перехідним етапом між суто дидактичною спрямованістю позитивістичної казки і гротескною традицією притаманною вже літературі XX століття.

Якщо говорити про морально-етичну складову, то можемо стверджувати, що духовна інтенція Крашевського традиційно лежить у полі викриття духовних вад і через них морального очищення кожної окремої особистості і суспільства в цілому. Кожна казка збірки

присвячена конкретній моральній проблемі – як то засудження гордощів і немилосердя («Горбата»), лінощів («Роззява»), надмірного прагнення до збагачення («Цвіт папороті»), марнування дарованого Господом таланту («Божі дари»).

Виразною особливістю творів для дітей авторства Крашевського є відкритий комунікативний процес між оповідачем і реципієнтом, автор часто використовує безпосередні звертання до читача, притаманні також казкам Гофмана і Андерсена. Казки Крашевського здебільшого мають форму теплої задушевної розмови мудрого оповідача з допитливими дітлахами-слухачами, містять актуальні співвіднесення із сьогоденням, філософські рефлексії. «Діти! Може, ви мені не повірите... але ото і є все щастя в житті, що молоді роки та ясні дні світання!.. З колиски ми виходимо ще овіяні небесним подихом, під враженням од неземних снів і несемо з собою душевний запас на все життя!» [5].

Літературним казкам Крашевського притаманний тип світовідчування в основі якого лежить віра в базові принципи світобуття, у дива і магічні закони. Автор утверджує праведливість долі, де неодмінно перемагають чисті душею, з добрими намірами герої, серця яких сповнені світла і добра, натомість зло і обман (навмисне гіперболізовані) будуть нещадно покарані. Власне, така візіяконтрастного розмежування аксіологічних орієнтирів притаманна народним казкам. Виразною особливість творчого стилю казок Крашевського є мова героїв, яка щедро «приправлена» діалектизмами і говірками, який до нього в творах для дітей вживали рідко.

Серед рис, запозичених з народної традиції, варто виокремити мандрівний мотив. Крашевський впроваджує мотив подорожі, завдяки якому герой в численних мандрах пізнає світ, а перед автором твору розкриваються широкі можливості у зображенні подій в динаміці.

Крашевський також вдається до традиційної в казкарствіперсонажної системи – йдеться передусім про традиційний образ «дурня» - наймолодшого з трьох братів, (напр. Гавел у «З хлопа король» та Мацек із «Дурень Мацюсь», казки в основі яких лежить соціально-побутова проблематика), а також використовує популярну формулу казкового зачину: «Був собі раз багатий селянин, який мав трьох синів – двох розумних, а третього всі прозивали дурником». І традиційний кінець «Важко повірити, але так воно і було, бо й мене просили на весілля, і я там був, мед, вино пив... по бороді текло, а в роті нічого не було... » [5].

Уперше українською мовою твори Крашевського для дітей, зокрема казка «Божі дари», були надруковані у львівському журналі «Дзвінок» у 1895 році. Сучасні україномовні переклади казок належать авторству В. Білоцерківського (В.Буколик) та В. Звенигородського.

Одним із найпопулярніших творів для дітей авторства Крашевського є казка «Цвіт папороті» перекладена багатьма європейськими мовами, в тому числі і українською. Фольклорні витоки літературної казки простежуються уже в самій назві твору. В основі сюжету лежить старовинний звичай пошуку цвіту папороті в купальську ніч. Сюжет твору розгортається динамічно, драматично і напруга зростає з кожним новим епізодом.

Твір переповнений описами народних звичаїв - розпалювання ватри у купальську ніч, стрибання через вогнище, купальські пісні, описи селянського одягу. «Наступила ніч, якої він так виглядав; з села висипала уся молодь – палити вогні, стрибати, співати й забавлятися» *[5].*

За своєю семантикою «Цвіт папороті» належить до чарівних казок. Текст твору сповнений фантастичних елементів – про що свідчить уже сам опис дивовижної квітки, яка має «посередині величезне око, що постійно сміється і обертається, наче млинове колесо...»[5].

Художня деталь у творах для дітей Крашевського є промовистим інструментом характеристики персонажів, розлогих описів пейзажів, які часто персоніфікуються «дерева поступалися, кущі відхилялися, квіти, котрі він минав, доземно йому кланялися»[5]. Текст казки пересипаний яскравими промовистими порівняннями «висох, як цурка», «пожовк, як віск», «листочок квіточки видовжився, мов язичок», які вказують на народно-поетичні витоки твору.

У центрі твору образ Яцуся – мрійника і фантазера, який за будь-яку ціну прагне дістати чарівну квітку, про яку почув від старої казкарки. Окрилений і спокушений її розповідями і йшов до мети, не зважаючи на споконвічні табу і перестороги. Згідно з традиційним казковим каноном він тричі, сповнений страху, долав небезпечний шлях до мрії - темним лісом нічної пори. Нагнітанням жаху, нагромадженням фантасмагоричних картин, химерних видінь характеризується цей так би мовити «чужий» небезпечний простір. Шлях до мети подібний до страшного сну, нічного кошмару чи галюцинацій. «Темно, хоч очі виколи, а серед цієї густої пітьми щораз то пара якихось очей – засвітяться і дивляться на нього, ніби хочуть його

з'їсти, то міняться жовтим, зеленим, червоним, білим, то... раптом блимнуть і гаснуть. Безліч очей тих з'являлося праворуч, ліворуч, угорі, внизу» [5]. Письменник в даному випадку не дотримався традиційного розвитку подій - замість традиційного щасливого фіналу маємо трагічну авторську версію. «Ледве він це сказав, як земля розверзлася, і хлопець зник; а з ним і той нещасний цвіт папороті, котрого сьогодні вже марно шукати по світу» *[5]*.Знайшовши квітку папороті, головний герой отримав численні статки, якими проте не мав права ні з ким ділитися. Насолодившись розкошами, Яцусь дійшов до висновку про марність багатства, яким не можна обдаровувати ближніх. Не врятувавши свою родину від голодної смерті, хлопець не захотів жити хоча й у достатку, проте на самоті.

Казку «Цвіт папороті» радше можна віднести до творів з глибоким філософським змістом, в основі якого лежать споконвічний антагонізм між духовними й матеріальними цінностями. Основною сентенцією, яку доносить Крашевський до маленьких читачів є марність матеріальних статків, якщо вони не спрямовані на благі корисні наміри – допомогу ближнім і нужденним.

Гротескна складова твору виявляється у деформації дійсності, свідомому перебільшені звичних явищ і понять, а також гострій емоційній реакції героїв. Фантастичний елемент у Крашевського перегукується із стилем Гофмана, стосується передусім чарівних перетворень, незвичайних пригод, а також чудових властивостей звичайних предметів.

«Цвіт папороті» суперечить позитивістичним канонам літератури для дітей, які полягали у правдивості відображення дійсності, основним тематичним колом яких були навчання, праця і любов до батьківщини та засудження вад дитячої поведінки як то лінощі, неохайність чи непослух. Гротескні риси твору виявляються у разючому контрасті реального (соціально-побутова складова) й ірреального (чарівні перетворення, химерні видіння). Ця риса була притаманна авторам творів для дітей уже наступного літературного періоду (Молодої Польщі). Можемо впевнено ствердити, що у художніх творах Крашевського адресованих дітям вбачаємо риси художнього методу, який пізніше отримає назву «магічний реалізм».

У казці «Божі Дари» Ю.І Крашевський визначає призначення жанру казки: «Казка – це для декотрих забавка, а як над нею задуматися, то на

дні завжди знайдеться зернятко моралі» [5]. Це зернятко на його думку найцінніше, у ньому полягає аксіологічна сутність творів такого типу.

Провідною темою казки-притчі «Божі дари» є марнування людиною своїх талантів, якими щедрою рукою наділяє сам Господь-Бог. Модель літературної комунікації твору ґрунтується на протиставленні світовідчувань дорослого досвідченого всезнаючого наратора і допитливого, наївного, цікавого до світу дитячого реципієнта. Оповідній манері Крашевського властиві ненав'язливий повчальний тон, постійне звертання до читача, категоричне протиставлення дитячого і дорослого світів «залишайтеся при ваших веселощах і вірі; ваш світ – це справжній світ; наш – його тінь і скелет; ми, старші, тільки й тому щось варті, що нам вдалося врятувати часточку зі скарбів дитинства...» [5]. Твір має жанрову форму притчі в основі якої розповідь про старця, який «узявши в руки палицю, мандрував собі поволі від села до села. А коли спинявся, то, зібравши дітей коло себе і оповідав їм різні цікаві й гарні історії», проповідуючи засадничі християнські цінності. У цьому творі автор використовує один з улюблених структурно-композиційних прийомів – мотив подорожі, який присутній мало не в кожному творі адресованому юному читачеві. Маємо тут справу не лише з описом подорожі як переміщення в просторі і часі, а й, наприклад, уявною – «душею полинув у другий світ, старенький втиснувся через причинені двері до самого неба» [5]. Релігійні мотиви, символічні біблійні образи – Бога, янголів, святих характерні для творчості великого моралісти польської літератури. Автор вдається до біблійногосимволізму як пріоритетногозасобуосмислення і тлумаченняявищдійсності.

Звернення до біблійних мотивів, активізація функції «художньої деталі», одвічна внутрішня боротьба добра і зла як аксіологічний центр буття є визначальними структурними характеристиками казки «Роззява», яку також аргументовано ідентифікуємо як казку-притчу. В основі сюжету твору лежить повчальна історія про ангела, що з Божої волі, зійшовши з небес на землю, зустрівся із бідняком, який поскаржився йому на важку працю і злидні. У відповідь на прохання чоловіка ангел щедро обдаровує його багатством. Проте неробство, хоч і в достатку, не роблять бідака щасливим. «Що воно таке? Усього маю вдосталь, чого душа забажає, а ні до чого не маю охоти» [5].

Дидактизм, алегоричність і глибокий філософський зміст твору концентруються у словах небесного посланця, який наголошує, що

сенс людського життя полягає у щоденній праці і щирій молитві. «Чоловіче мій! – сказав ангел. – Хай буде так, як ти бажаєш, але знай про те, що на світі немає повного щастя. А Господь-Бог дав працю людині, аби вона полегшила і зробила більш стерпним своє життя. Тож молись і працюй!» [5].

Казки Крашевського наприкінці XIX століття набули непересічної популярності. Варто хоча би пригадати цікавий факт про написання музики С. Монюшко до віршованої сатиричної казки «Дід і баба», яку видано у 1978 році – в останній рік життя польського письменника. У жартівливій формі – головні персонажі дискутують про те, хто з них відчинить двері смерті і першим відправиться в «інший» світ – класик порушує споконвічну тему смерті і скороминущості життя. Про популярність твору свідчить також те, що за мотивами казки вже у XX столітті знято мультиплікаційний фільм (1982).

Отже, казки Крашевського належать до найяскравіших зразків польської літератури для дітей і мають високу художню вартість, в доступній і цікавій формі декларуючи основоположні духовні цінності. Ці твори вплинули на формування сучасного канону літератури для дітей в Польщі, вони становлять важливий суспільно-культурний феномен, а також містять художнє послання добра і любові усім наступним поколінням юних читачів.Юзеф Ігнацій Крашевський зробив вагомий внесок у розвиток польської літературної казки, про що свідчить надзвичайна популярність його казок в багатьох поколінь читачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крашевський Ю. І. Цвіт папороті = Kwiatpaprocі : [казка для дітей мол. шк. віку] / Ю. І. Крашевський; пер. з пол. В. Звенигородського. – Л. : Каменяр, 2002. – 35 с.

2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 535 с.

3. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т1 / Авт.-уклад. Ковалів – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 507 с.

4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т2 / Авт.-уклад. Ковалів – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 524 с.

5. Юзеф-Ігнацій Крашевський. Оповідання (пер. В.Буколик*)* http://maysterni.com/publication.php?id=81518

6. Baluch A.Czyta, nieczyta (o dziecku literackim). / Alicja Baluch. – Wydawnictwo Edukacyjne. Kraków, 1998. – 53s.